

УДК 343.985

А.М. ЩЕРБАКОВСЬКИЙ, УБОЗ
 ГУМВС України в Харківській області

ОЗНАКИ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ: КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Ключові слова: ознаки, сліди економічного злочину, інформаційна модель злочину, кримінальна-релевантна інформація

Відповідно до ст.25 КПК України, «прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення». Поняття «ознака» відноситься до числа фундаментальних категорій в різних галузях правової науки, в т.ч. кримінальному праві, кримінальному процесі, криміналістиці і теорії оперативно-розшукової діяльності, а також в оперативно-розшукової та слідчої практиці. Ознаки злочину характеризують різні сторони та різні явища, які відображають [1, с.94].

Кримінально-правова сутність ознак економічних злочинів піддавалась дослідженню в роботах В.І. Борісова, В.В. Голіни, Б.М. Головкина, Н.О. Гуторової, О.М. Джужи, О.Г. Кальмана, В.В. Коваленко та ін. Поняття «ознаки» всебічно аналізується в окремій криміналістичній теорії, основи якої заклали роботи Р.С. Белкіна, В.Я. Колдіна, Ю.Г. Корухова, І.І. Котюка, Д.Я. Мірського, В.Ф. Орлової, М.Я. Сегає, О.Р. Шляхова, О.О. Єйсмана та ін. Ознаки економічних злочинів розкриваються в роботах А.Ф. Волобуєва, В.А. Журавля, В.П. Корж, В.Д. Ларичева, А.Н. Ларькова, В.В. Лисенка, Г.А. Матусовського, Р.Л. Степанюка, С.С. Чернявського, П.С. Яні та інших науковців, які розробляли методики розслідування окремих видів злочинів. У теорії оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) пошукові ознаки, як правило, пов'язують з оператив-

ним пошуком як однією з форм ОРД, яку досліджували О.М. Бандурка, А.С. Вандишев, О.Ф. Долженков, О.О. Дульський, І.П. Козаченко, Д.Й. Никифорчук, С.С. Овчинський, Ю.Ю. Орлов, М.А. Погорецький, В.Д. Пчолкін, І.В. Сервецький, В.В. Шендрик, О.Ю. Шумилов та ін.

Незважаючи на те, що термін «ознаки» є фундаментальною категорією теорії та практики і має важливе як теоретичне, так і практичне значення для пізнання обставин злочину, проміж науковців до цього часу не існує єдиної думки щодо взаємозв'язку, співвідношення цього поняття в різних правових галузях. Тому, метою статті є розгляд криміналістичного аспекту ознак економічних злочинів та формулювання їх сутності.

У кримінально-правовому аспекті ознаки характеризують злочин як правове явище і визначають його істотні сторони. За спільністю понять можна виділити три рівні кримінально-правових ознак злочину. Загальні ознаки притаманні усім злочинам: протиправність, суспільна небезпека, винність, карність в кримінальному порядку [2, с.34–37; 3, с.20]. Окремі ознаки дозволяють визначити родову, видову приналежність економічних злочинів. Якщо загальна ознака – це засіб розпізнавання злочину, то окремі ознаки служать засобом отримання знання про місце даного злочину в системі кримінально-правової класифікації злочинів, що необхідно для здійснення правильної його кримінально-правової кваліфікації. Нарешті, третій рівень – ознаки елементів складу злочину (об'єктивні і суб'єктивні), які властиві усім злочинам певного виду. Елемент складу злочину є частиною системи складу злочину, включаючи групу ознак, відповідних різним сторонам злочину: його об'єкту, об'єктивній стороні, суб'єкту і суб'єктивній стороні. Під ознаками елементів складу злочину в праві розуміють окремі види та різновиди обставин, що є компонентами кримінально-правових елементів складу злочину, вказівки на які містить диспозиція тієї чи іншої статті Особливої частини кримінального кодексу.

У теорії кримінально-процесуального права, як зазначає Ю.К. Орлов, дані обставини розглядаються як елементи предмета доказування [4, с.22].

Дещо інший зміст вкладається в поняття «ознаки» в криміналістиці. Хоча даному феномену на всіх етапах розвитку криміналістики приділялася підвищена увага, єдиної, загальноприйнятої позиції з приводу того, що слід розуміти під ознаками об'єктів, досі не вироблено. У вченні про ознаки, як зазначає Р.С. Белкін, панівними є дві точки зору: одні автори під ознаками розуміють властивості об'єктів, інші – вираз їх властивостей [5, с.323–342].

Зазначені концепції поняття ознак в криміналістиці сформувався в основному відносно речових, матеріально-фіксованих об'єктів як предметів реального світу, які безпосереднього пізнаються в ході попередніх та судово-експертних досліджень. Однак навряд чи їх можна визнати всеосяжними, що характеризують особливості всієї безлічі криміналістично значущих об'єктів як системи, елементами якої, з одного боку, є об'єкти, що пізнаються, а з іншого боку – об'єкти, що виступають на практиці в ролі засобів пізнання. Слідчий у своїй роботі пов'язаний не тільки з об'єктами, що досліджуються обізнаними особами, але ще і з безліччю інших систем, в яких предмети і сліди грають роль окремих елементів. До числа таких об'єктів відносяться ті чи інші види діяльності та кримінальної поведінки, різні події до- і посткримінального характеру, а також ідеальні конструкції такі, як «спосіб вчинення злочину» та ін.

Досліджуючи проблеми, пов'язані з розробкою теоретичних аспектів механізму виявлення та розкриття економічних злочинів, криміналісти реалізують різні концепції ознак. Так, Г.А. Матусовський під криміналістичними ознаками злочину розглядає факт, який виступає результатом злочинного діяння (сліди злочину в широкому сенсі), а під ознаками економічних злочинів розуміє «сліди, що є результатом злочинних дій від-

повідних суб'єктів, які зазіхають на економічні відносини, що з більшою або меншою мірою вірогідності вказують на подію злочину даного виду, винних осіб, час, місце, спосіб та інші обставини, що мають значення для виявлення, розслідування та попередження таких діянь» [6, с.113]. В.Г. Танасевич і Г.А. Густов також дійшли висновку, що в криміналістичному сенсі ознаки економічного злочину являють собою певні факти реальної дійсності, якими є сліди злочину. Останні вказують на можливість здійснення конкретного злочину [7, с.89]. Вказаними вченими ознаки злочину ототожнюються з їх слідами. На наш погляд, це положення потребує уточнення.

Сліди, що відображають події, процеси, явища, зумовлені злочином чи іншим чином пов'язані з ним, самі по собі не є ознаками злочину, що вказують на кримінально-правові особливості даного об'єкта пізнання, його елементний склад, механізм реалізації та інші, важливі для кримінального судочинства обставини. Сліди злочину – категорія онтологічна, вони є предметом пошуку, виступають початковим матеріалом дослідження, джерелами і носіями інформації [8, с.11]. Ознака – це не річ (предмет), не яке-небудь інша матеріальна субстанція, яка дана для безпосереднього сприйняття. Ознаки не існують в природі самі по собі. На відміну від матеріального носія інформації (слідоносія) вони являють собою гносеологічну ідеальну категорію. Ознака – це уявний образ, уявна модель, що відображає уявлення про те, що формується та існує у свідомості суб'єкта, якій пізнає будь-яке явище, предмет. «Ознака, – писав І.М. Лузгін, – гносеологічна категорія, характеризує результати пізнання, оцінку людиною окремих сторін об'єкта» [9, с.63]. У тому ж сенсі висловлюється і В.Я. Колдін, кажучи, що «поза пізнавальних процесів поняття ознаки втрачає всяке призначення» [10, с.59].

Тому в більшості випадків при розгляді сутності поняття ознаки перевага віддається інформаційному підходу. Суть цього підходу

виражає визначення ознаки як сигналу інформації про предмет або його істотні сторони [11, с.103]. Положення розглянутої концепції сприйняті і реалізовані при розробці методик розслідування окремих видів економічних злочинів [12, с.26].

Сліди, як джерела інформації про подію злочину, являють собою об'єкти пошуку й пізнання в кримінальному провадженні. Будучи виявлені, вони стають об'єктами кримінально-правового, оперативного-розшукового і криміналістичного пізнання з метою отримання інформації, що міститься в них [13, с.129]. Результатом їх дослідження є інформація, певна частина якої може вказувати на кримінально-правові ознаки як злочину, так й складу злочину. Законодавець визначає таку інформацію як фактичні дані, «на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню» (ст.84 КПК України). Йдеться про ту інформацію, яка розпізнана, сприйнята, розшифрована, зрозуміла, перероблена, оцінена, пройшовши крізь розумовий апарат, почуття і розум суб'єкта, який пізнає. Як правильно відзначає М.П. Поляков, результатом пізнавальної діяльності є не просто інформація, механічно перенесена в кримінально-правову сферу, а інформаційний продукт цілеспрямованої, розумової діяльності спеціального суб'єкта [14, с.131]. Наприклад, оперативний працівник, слідчий, прокурор, суд свої висновки і рішення будують на основі інформації, що міститься в документах, які піддаються дослідженню. Прийняті рішення відображають уявлення про те, що стоїть за отриманою інформацією, зокрема, чи несе вона вказівки на загальні та окремі кримінально-правові ознаки злочину. Слід підкреслити, що ознакою злочину є не вся наявна інформація, яка характеризує властивості носія слідів злочину, а лише кримінально-релевантна її частина.

Як обґрунтовано відмічено В.М. Кудрявцевим, «склад є інформаційною моделлю

злочину певного виду, що закріплена у кримінальному законі» [1, с.59]. Можна допустити, що і виявлення злочину являє собою процес побудови уявного образу об'єкта, що пізнається, за зібраними і уявно переробленими фактичними даними. Особливістю цього способу є наявність у ньому знання лише про ту мінімальну сукупність ознак, яка вказує на можливість вчинення злочину. Зазначимо, що для початку розслідування економічних злочинів цей мінімум включає ознаки об'єкта і об'єктивної сторони кримінальних правопорушень.

Побудова інформаційної моделі економічного злочину включає наявність трьох елементів: а) фактичної бази (відображеної або слідової інформації), б) теоретичної підстави (правової, криміналістичної та іншої наукової інформації і т.д.), в) вивідного знання. Вивідне знання, сформоване за результатами уявної переробки і криміналістичної інтерпретації відповідної наявної інформації, може бути достовірним, імовірним (тобто версією) або комбінованим, що містить достовірне знання про одні елементи і сторони діяння та можливе знання про інші його елементи і сторони. Очевидно, що для побудови інформаційної моделі злочину, яка відповідає дійсності, необхідно отримання достовірної інформації, що витягується із слідів злочину. Якщо спочатку отримана первинна інформація викликає сумнів, вона підлягає обов'язковій перевірці.

На початковому етапі розслідування при перевірці первинної інформації зібрані дані дозволяють побудувати уявну фактичну модель досліджуваної події з усіма відомими на даний момент пізнання її юридично значущими атрибутами. Ця модель вивчається і оцінюється на основі результатів порівняння ознак моделі з ознаками кримінально-правового поняття злочину, зафіксованого в загальній частині кримінального кодексу. Якщо ознаки даної правової моделі вбачаються у досліджуваної події, робиться висновок, що в даному випадку мало (має) місце злочин. Продовження зазначеної логічної

операції призводить до кримінально-правової кваліфікації діяння. Розпізнавання того, під ознаки якої статті особливої частини кримінального кодексу підпадає діяння, здійснюється шляхом порівняння побудованої уявної моделі діяння з ознаками злочинів, які вказані в диспозиціях відповідних норм кримінального кодексу. У цьому випадку в якості типових інформаційних моделей виступають ті статті кримінального кодексу, які включені до порівняльного аналізу. Але лише одна з них, а саме та, яка обирається для кваліфікації скоєного, і розглядається в якості системи, що розпізнає.

Вказане стосується як інформації, отриманої кримінально-процесуальними засобами, так й оперативно-розшукової інформації. М.А. Погорецький зазначає, що кримінально-правова оцінка матеріалів оперативно-розшукової діяльності – це оцінка їх з точки зору кримінального права, що полягає у визначенні ступеню відповідності (невідповідності) ознак певного діяння (даних про злочин), які отримані в ході ОРД й зафіксовані в матеріалах ОРД, кримінально-правовій нормі, що встановлює ознаки конкретного складу злочину, тобто проведення процесу порівняння ознак зазначеного діяння з відповідними ознаками що викладені в кримінальному законі [15, с.313].

Цілком очевидно, що і на наступному етапі досудового розслідування неможливо обійтися без порівняння фактичних моделей об'єктів, що пізнаються, і засобів пізнання з моделями нормативного характеру, що містяться у вигляді статей в кримінальному, кримінальному процесуальному кодексах та інших правових джерелах [16, с.25]. Законодавцем передбачена ситуація, коли в ході розслідування виявлено ознаки іншого злочину. У цьому випадку отримана інформація використовується в іншому кримінальному провадженні (ст.257 КПК України).

У світлі викладеного можна визначити, що у криміналістичному аспекті ознакою економічного злочину є кримінально-релевантна інформація, витягнута з слідів

злочину і оцінена суб'єктом розслідування, а сукупність ознак економічного злочину – це інформаційна модель, що містить знання про такі особливості діяння, відображених у його слідах, які мають кримінально-правове значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений / В. Н. Кудрявцев. – М. : Юристъ, 2004. – 304 с.
2. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів вищих навчальних закладів / П. Л. Фріс. – К. : Атіка, 2004. – 488 с.
3. Бажанов М. И. Уголовное право Украины. Общая часть / М. И. Бажанов. – Днепропетровск : Пороги, 1992. – 168 с.
4. Орлов Ю. К. Основы теории доказательств в уголовном процессе: науч.-практ пособие / Ю. К. Орлов. – М. : Проспект, 2000. – 144 с.
5. Белкин Р. С. Курс криминалистики : уч. пособие для вузов / Белкин Р. С. – М. : Закон и право, 2001. – 837 с.
6. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Г. А. Матусовский. – Харьков : Консум, 1999. – 480 с.
7. Густов Г. А. Признаки хищений социалистической собственности / Г. А. Густов, В. Г. Танасевич // Вопросы совершенствования предварительного следствия: сб. науч. тр. ин-та повышения квалификации работников прокуратуры. – 1971. – Вып. 3. – С. 87–102.
8. Колдин А. В. Источники криминалистической информации / А. В. Колдин, О. А. Крестовников ; под ред. докт. юрид. наук, проф. В. Я. Коддина. – М. : Юрлитинформ, 2007. – 192 с.
9. Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования / И. М. Лузгин. – М. : Юридическая литература, 1973. – 164 с.
10. Колдин В. Я. Идентификационные признаки и свойства / В. Я. Колдин // Труды ВНИИСЭ. – 1971. – Вып. 3. – С. 48–62.

11. Резников Л. О. Гносеологические вопросы семиотики / Л. О. Резников. – Л. : Наука, 1964. – 218 с.
12. Образцов В. А. Проблемы совершенствования научных основ методик расследования : автореф. дисс. на соискание ученой степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В. А. Образцов. – М., 1985. – 36 с.
13. Бертовский Л. В. Преступления, связанные с запрещенной экономической деятельностью: обстоятельства, подлежащие установлению, как интегративный, информационный продукт / Л. В. Бертовский // Черные дыры в российском законодательстве. – 2003. – Вып. 2. – С. 125–136.
14. Томин В. Т. Очерки теории эффективного уголовного процесса / В. Т. Томин, М. П. Поляков, А. П. Попов. – Пятигорск : Изд-во ПГЛУ, 2000. – 168 с.
15. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : монографія / М. А. Погорецький. – Х. : Арсіс, ЛТД, 2007. – 576 с.
16. Бертовский Л. В. Выявление и расследование экономических преступлений / Л. В. Бертовский, В. А. Образцов. – М. : Экзамен, 2003. – 256 с.

Щербаковський А. М. Ознаки економічних злочинів: криміналістичний аспект / А. М. Щербаковський // Форум права. – 2013. – № 2. – С. 623–627 [Електронний ресурс].

Розглядається взаємозв'язок між кримінально-правовим та криміналістичним поняттям ознак злочину. Показано, що криміналістичному аспекті ознака злочину – це кримінально-релевантна інформація, що витягнута із слідів злочину.

***

Щербаковський А.М. Признаки экономических преступлений: криминалистический аспект

Раскрывается взаимосвязь между уголовно-правовым и криминалистическим понятием признака преступления. Показано, что в криминалистическом аспекте признак преступления – это уголовно-релевантная информация, которая извлечена из следов преступления.

***

Scherbakovsky A.M. Signs of Economic Crime: Criminalistic Aspect

The paper reveals the relationship between the criminal and Criminalistic concept of the sign of a crime. It is shown that in the Criminalistic aspect of the sign of a crime – it's criminal-relevant information, which is extracted from the traces of the crime.